

XUNG ĐỘT XÃ HỘI VÀ SỰ LỰA CHỌN GIÁ TRỊ SỐNG TRONG KỊCH CỦA LƯU QUANG VŨ TỪ GÓC NHÌN XÃ HỘI HỌC VĂN HÓA

(Qua khảo sát văn bản kịch Hồn Trương Ba, da hàng thịt)

Vũ Thị Thu Hà

Phòng Lý luận Văn học, Viện Văn học

Tóm tắt: Từ góc nhìn xã hội học văn hóa, xung đột xã hội được hiểu như là những mâu thuẫn và căng thẳng nảy sinh khi các cá nhân, nhóm xã hội đối mặt với sự khác biệt về quan điểm, giá trị, niềm tin và văn hóa... Sự thay đổi và lựa chọn giá trị sống buộc các cá nhân và nhóm xã hội phải đàm phán và lựa chọn giữa giá trị cũ và mới, giữa nhu cầu mong muốn cá nhân với trách nhiệm xã hội, giữa đạo đức và quyền lợi. Bài viết sử dụng Thuyết xung đột xã hội trong xã hội học nhằm làm sáng tỏ các xung đột xã hội và cung cấp một cơ sở để hiểu rõ hơn về cách mà văn hóa và xã hội tương tác để định hình hành vi và sự lựa chọn của con người. Từ văn bản kịch đặc sắc Hồn Trương Ba da hàng thịt của nhà viết kịch Lưu Quang Vũ được soi chiếu dưới góc nhìn xã hội học văn hóa, các mâu thuẫn cá nhân, xung đột xã hội đã phản ánh bức tranh hiện thực xã hội, với những sự biến đổi trong cấu trúc xã hội, giá trị và niềm tin trong văn hóa Việt Nam thời kỳ Đổi mới.

Từ khóa: Xung đột xã hội, giá trị văn hóa, kịch Lưu Quang Vũ, xã hội học văn hóa, Hồn Trương Ba da hàng thịt.

Nhận bài ngày 15.07.2024; gửi phản biện, chỉnh sửa và duyệt đăng ngày 26.9.2024

Liên hệ tác giả: Vũ Thị Thu Hà; Email: vuthuhavh@gmail.com

1. ĐẶT VẤN ĐỀ

Xung đột xã hội là một phạm trù của xã hội học. Trong xã hội khi xuất hiện những xung đột - tranh đấu thì những tiêu chuẩn, giá trị được cân nhắc lựa chọn. Lựa chọn đó phụ thuộc vào cá nhân lựa chọn, hoặc lựa chọn theo tiêu chí cộng đồng sẵn có. Xung đột xã hội và lựa chọn giá trị sống từ góc nhìn xã hội học văn hóa qua tham chiếu văn bản kịch *Hồn Trương Ba da hàng thịt* của nhà viết kịch nổi tiếng Lưu Quang Vũ không chỉ phản ánh hiện thực xã hội, khắc họa sâu sắc mâu thuẫn xã hội và con người mà còn cho thấy những giá trị đạo đức, giá trị nhân văn sâu sắc; sự trung thực và khát vọng tự do cá nhân...

Bài viết này chúng tôi chủ trương lựa chọn nghiên cứu tác phẩm kịch *Hồn Trương Ba, da hàng thịt* của Lưu Quang Vũ từ văn bản kịch (bản in chữ) mà không lựa chọn vở kịch (sân khấu biểu diễn). Đây là lựa chọn nghiên cứu văn bản kịch xuất phát từ góc độ lý luận kịch, yếu tố thi pháp rất quan trọng của nghệ thuật kịch là “nghệ thuật tập trung, dồn nén xung đột” [1, tr.71] bên cạnh đó, “...Kịch là văn học, cho nên không ai có quyền tước đi một cái thú trên đời của chúng ta, là cái thú đọc kịch (...) bởi vì Kịch là cô đọng là đông đặc sự biến, là hành động và xung đột, là đối thoại và độc thoại...” [1, tr.16]. Do đó, trên cơ sở văn bản kịch, chúng tôi không đi sâu vào phân tích các hiệu ứng sân khấu và các yếu tố, đặc trưng trình diễn sân khấu của vở kịch. Thông qua ngôn ngữ kịch, hành động kịch, xung đột kịch với những phân tích có tính đối thoại của các nhân vật trong *Hồn Trương Ba,*

da hàng thịt... làm nổi bật các chiều kích của xung đột xã hội, và sự lựa chọn các giá trị sống, triết lý sống trong kịch của Luru Quang Vũ dưới góc nhìn xã hội học văn hóa.

2. NỘI DUNG

2.1. Xung đột xã hội và sự lựa chọn giá trị sống từ góc độ xã hội học văn hóa.

Xã hội học văn hóa là một bộ môn chuyên ngành của xã hội học. Người đặt nền móng đầu tiên là các nhà sáng lập xã hội học như Auguste Comte, Max Weber, sau đó được nhiều nhà xã hội học quan tâm như Pháp, Đức, Anh Mỹ, Nga,... Ở Việt Nam, tiếp cận xã hội học dưới góc độ văn hóa khởi nguồn với những nghiên cứu cụ thể của Đào Duy Anh, Nguyễn Văn Huyền, Đoàn Văn Chúc, Mai Văn Hai,... đã góp phần tạo dựng nền tảng, xây dựng hệ thống lý thuyết, các xu hướng nghiên cứu quan trọng ở Việt Nam từ bình diện lý luận và phương pháp. Khái niệm xã hội học văn hóa là khái niệm rất rộng, theo quan điểm của L.G. Ionin nhà xã hội học người Nga cho rằng: “Xã hội học văn hóa là khoa học xem xét cấu trúc và hoạt động của văn hóa trong mối quan hệ với các cơ cấu và các thiết chế xã hội trong các bối cảnh lịch sử cụ thể” [2, tr.52]. Văn hóa và xã hội có mối tương quan và tương tác lẫn nhau, như hai mặt trong một chỉnh thể. Do đó nghiên cứu văn hóa ở góc độ xã hội học đòi hỏi nhà nghiên cứu phải phải tìm hiểu rõ nguồn gốc và những đặc trưng văn hóa của xã hội, nơi đó con người đặt trong các mối quan hệ xã hội. Văn hóa có vai trò quan trọng trong đời sống xã hội, văn hóa là “cơ sở, là nền tảng, là động lực cho sự phát triển” (UNESCO). M. Weber từng nhấn mạnh tới “khái niệm “hiểu” về mặt phương pháp luận ông đã đưa xã hội học, mà ông đã khai sinh như là “khoa học văn hóa xã hội”, tới những bước có thể dự báo được cho xã hội học hiện đại” [3, tr.851].

Vấn đề xung đột xã hội là vấn đề quan trọng trong xã hội học và được nhiều nhà xã hội học quan tâm. Có nhiều nghiên cứu, phân tích, lý giải về vấn đề này từ các nhà khoa học nước ngoài như khái niệm “xung đột xã hội” với những đặc điểm, bản chất, chức năng của nó. Theo thuyết xung đột (Theory of conflict) “hiện tượng xung đột xã hội mang một ý nghĩa trung tâm đối với việc giải thích các quan hệ, và quá trình xã hội... xung đột xã hội là những tranh chấp giữa hai hoặc nhiều cá nhân hay nhóm (tổ chức, quốc gia,...) [3, tr.890] trong đó xung đột xã hội phân chia thành xung đột quyền lợi và xung đột giá trị. Trong hệ thống “Từ điển sơ lược xã hội học” (Matxcova - 1998) cho rằng: xung đột xã hội là giai đoạn phát triển cao nhất của mâu thuẫn trong hệ thống các quan hệ giữa con người, các tập đoàn xã hội, các thiết chế xã hội, xã hội nói chung, được đặc trưng bằng sự đẩy mạnh các khuynh hướng và lợi ích đối lập nhau giữa các cộng đồng xã hội và các cá nhân với nhau” [dẫn theo 4, tr.890]. Sự va chạm xung đột xã hội dựa trên nhiều nguyên nhân: Do mâu thuẫn xã hội, mâu thuẫn giữa nhu cầu và lợi ích, khác biệt các giá trị, mâu thuẫn lợi ích,... Do đó để lý giải rõ hơn các xung đột xã hội, các nhà xã hội học trong nước và ngoài nước luôn tìm kiếm những cách lý giải dựa trên nhiều nguyên do chủ quan và khách quan khác nhau để có thể giải thích, minh chứng rõ hơn cho những khái niệm đưa ra. Xung đột xã hội nhìn từ góc độ xã hội học còn do nhận thức, tâm lý, trình độ, năng lực tiếp nhận các nguồn thông tin, giải quyết các mâu thuẫn và xung đột đó.

Nghiên cứu xã hội học văn hóa có nhiều hướng tiếp cận khác nhau. M. Weber, nhà xã hội học người Đức, triết gia hàng đầu thế kỷ XX, qua các công trình nghiên cứu lý thuyết, các nghiên cứu của ông có ảnh hưởng sâu rộng tới các lĩnh vực xã hội học, kinh tế học, chính trị học, đến sự phát triển của xã hội phương Tây hiện đại. Ông là người có đóng góp quan trọng cho sự phát triển của xã hội học văn hóa. Trong nghiên cứu này chúng tôi sử dụng thuyết xung đột của M. Weber khi lựa chọn nghiên cứu tác phẩm kịch của Luru Quang Vũ, cụ thể là thông qua văn bản kịch *Hồn Trương Ba, da hàng thịt*. Lý thuyết xung đột

thường gắn với K. Marx và những người theo trường phái Marxist, tuy nhiên, một số công trình nghiên cứu của M. Weber tập trung vào cách tiếp cận xung đột xã hội vào các phân tích văn hóa từ các cấp độ của hệ thống xã hội. Xung đột xã hội và sự lựa chọn các giá trị sống từ góc độ xã hội học văn hóa là một hiện tượng phức tạp và đa chiều. Các xung đột này nằm trong cấu trúc nội tại tại xã hội với những chiều kích khác nhau, điều mà Lưu Quang Vũ luôn hướng đến khi phản ánh hiện thực xã hội với những xung đột trong bức tranh đời sống xã hội. Những mâu thuẫn này bắt nguồn từ những hệ quả của niềm tin, chuẩn mực, và các giá trị sống của cá nhân và cộng đồng xã hội. Từ góc độ xã hội học văn hóa, các vấn đề về giá trị và niềm tin được phát sinh từ những nhóm xã hội khác nhau với các kênh văn hóa khác nhau. Từ góc độ cá nhân, hay nhóm xã hội thì việc lựa chọn các giá trị khác nhau tạo nên những xung đột khác nhau: xung đột giữa giá trị truyền thống và hiện đại; xung đột văn hóa và bản sắc; xung đột kinh tế và xã hội,...

Như vậy, từ góc độ xã hội học văn hóa, xung đột xã hội phản ánh những mâu thuẫn sâu sắc trong cách mà nhóm xã hội và cá nhân tương tác nhằm bảo vệ các giá trị, niềm tin, bản sắc của họ. Các xung đột này giúp chúng ta có cách nhìn toàn diện hơn về cấu trúc xã hội, động lực xã hội để từ đó có những phương cách giảm thiểu xung đột và giải quyết các vấn đề hòa hợp trong xã hội. Xung đột xã hội và sự lựa chọn giá trị sống là những chủ đề xuyên suốt trong nhiều vở kịch của Lưu Quang Vũ như *Hòn Truong Ba, da hàng thịt; Tôi và chúng ta; Bệnh sĩ; Nàng Sita; Lời thề thứ 9...* Qua các tác phẩm của mình, ông đã khắc họa một cách sâu sắc và tinh tế những mâu thuẫn trong xã hội và con người, từ đó đề cao những giá trị đạo đức, giá trị nhân văn, tình yêu thương, sự chính trực và khát vọng tự do,... Mỗi vở kịch được Lưu Quang Vũ viết không chỉ phản ánh hiện thực xã hội mà còn mang đến những bài học triết lý sống quý báu về cuộc sống và con người. Do đó, việc lựa chọn nghiên cứu trường hợp văn bản kịch *Hòn Truong Ba, da hàng thịt* của Lưu Quang Vũ làm sáng rõ hơn những xung đột xã hội và sự lựa chọn giá trị sống từ góc nhìn văn hóa là cần thiết.

2.2. Xung đột xã hội trong văn bản kịch của Lưu Quang Vũ

“*Từ góc độ xã hội học cho rằng, kịch Lưu Quang Vũ hay bởi nó đáp ứng yêu cầu thời sự được cả xã hội quan tâm, được đưa lên sân khấu những vấn đề quan trọng, nóng bỏng của thực tế đời sống*” [5, tr.140]. Dù nhìn nhận ở góc độ xã hội học, góc độ sân khấu hay góc độ sáng tạo, kịch Lưu Quang Vũ luôn mang bản sắc riêng với những thông điệp cuộc sống, những bài học nhân sinh sâu sắc.

Lưu Quang Vũ (1948 - 1988) là nhà viết kịch nổi tiếng, là “hiện tượng” của sân khấu kịch Việt Nam hiện đại. Trong 10 năm sáng tác với hơn 50 vở kịch ra đời đã tạo tiếng vang trên văn đàn, làm thay đổi diện mạo nền sân khấu kịch Việt Nam những năm đầu Đổi mới. Các tác phẩm kịch của Lưu Quang Vũ mang tầm triết lý, nhân văn sâu sắc, hướng tới Chân - Thiện - Mỹ; phản ánh chân thực mặt trái của xã hội, đề cập tới nhiều vấn đề thời sự, bức thiết của xã hội Việt Nam những năm 80 của thế kỷ XX. Kịch của ông để lại dấu ấn sâu đậm trong lòng công chúng nghệ thuật. Các vở kịch của Lưu Quang Vũ phản ánh chân thực hiện thực xã hội, đi vào những xung đột xã hội và lựa chọn giá trị sống của con người.

2.2.1. Xung đột giữa thân xác và linh hồn, giữa sự sống và cái chết

Hòn Truong Ba, da hàng thịt viết năm 1981 và ra mắt lần đầu vào năm 1984 thu hút sự quan tâm của công chúng. Văn bản kịch lấy cốt truyện dân gian quen thuộc, đề cập tới những vấn đề xã hội đương thời với những triết lý về lẽ sống, làm người.

Nhân vật Trương Ba tầm 50 tuổi, xuất thân là một người làm vườn, nét mặt xởi lởi, chất phác, hiền lành, chăm chỉ, chơi cờ giỏi; một người chồng, người cha mẫu mực được mọi người yêu quý. Vì một phút tắc trách của Nam Tào mà ông bị gạch tên khỏi sổ tử, để được sống lại, ông được Đế Thích cho nương nhờ thân xác anh hàng thịt. Từ đây bắt đầu chuỗi ngày bị kịch của Trương Ba trong thân xác một kẻ khác, ông không được sống là chính mình, phải ẩn náu, chịu đựng trong một hình hài khác. Trương Ba từ một người hiền lành, “thanh cao” giàu tình yêu thương, trách nhiệm với vợ, con, gia đình khi trao đổi trong thân xác anh hàng thịt lại trở thành một người thô lỗ, vụng về. Anh hàng thịt qua lời người vợ là một người lực lưỡng to béo như hộ pháp “*xoay trần chọc tiết, xẻ thịt một lúc hai con lợn to*”. Về ăn uống cùng lúc có thể “*xơi liền ba bốn bát, uống hết nửa chai rượu rồi ra ngủ, ngáy như kéo bễ*” [6, tr.349]. Dưới thân xác anh hàng thịt thô kệch “*giảm nát cây sâm*”, đánh con “*tóe máu mồm, máu mũi*”; tham lam, thô tục trong ăn uống, hồn Trương Ba sống trong bi kịch khi bị người thân và những người xung quanh xa lánh: bác Hoạc không chơi cờ cùng, vợ ông vì ghen tuông mà muốn bỏ nhà đi, cháu gái yêu quý không thừa nhận ông, gọi ông là “*lão đồ tể*”; con dâu thất vọng về ông “*mỗi ngày thầy một khác dần, mắt mắt dần, tất cả cứ như lệch lạc, nhòa mờ dần đi đến nỗi có lúc chính con cũng không nhận ra thầy nữa*” [1]. Bi kịch của nhân vật Trương Ba là bi kịch không được thừa nhận, bi kịch của người “*không thể sống bên ngoài một dạng, bên trong một nẻo*”. Đó là triết lý sâu sắc thể hiện sự thay đổi nhận thức, tính cách nhân vật. Sự tự ý thức bản thân về mâu thuẫn con người bên ngoài và con người bên trong của nhân vật Trương Ba cho thấy rằng: ở một góc khác, điểm nhìn về Trương Ba là người chơi cờ giỏi, hiền lành, chất phác yêu thương luôn giữ tinh thần cao đẹp, mong muốn được hoàn thiện bản thân mình. Khi nhận thức được bản thân đang thay đổi, hồn Trương Ba tự vấn (một mình) “- *Mày đã thắng thế rồi đấy, cái thân xác không phải của ta à, mày đã tìm đủ mọi cách để lấn át ta*” [6, tr.416] là lúc nhân vật ý thức được những giới hạn của bản thân và không thể thay đổi được “*cái bên ngoài*”. Vì vậy, Trương Ba đã giải thoát bi kịch cuộc đời mình bằng cái chết, trả lại thân xác cho anh hàng thịt, cũng không tìm cách tái sinh sống tiếp trong thân xác cụ Tỵ theo đề nghị của Đế Thích. Bởi lẽ, Trương Ba đã lựa chọn cuộc sống cân phải cân bằng giữa vật chất và tinh thần, giữa điều tốt đẹp với thứ thô tục, giữa hạnh phúc và khổ đau; để được trở lại là chính mình...

Như vậy, xung đột xảy ra khi có sự trao đổi thân xác và linh hồn của Trương Ba và anh hàng thịt. Trương Ba trong thân xác anh hàng thịt đã xảy ra những xung đột giữa thói quen, hành vi trong thân xác mới. Đó là mâu thuẫn giữa tinh thần và vật chất, giữa cái cao quý với cái tầm thường trong xã hội. Sự xung đột giữa thể xác và tâm hồn; sự xung đột giữa lựa chọn và không chấp nhận lựa chọn; xung đột giữa hình hài cũ và hình hài mới đã khiến cho Trương Ba trong thân xác anh hàng thịt trở nên khiên cưỡng. Sự chối từ của hồn Trương Ba trong hình hài anh hàng thịt là một sự chối từ mang tính xung đột giữa hình hài mới với một tâm hồn cũ.

Lưu Quang Vũ đã xây dựng cuộc đối thoại giữa Hồn Trương Ba với người vợ anh hàng thịt; hay những cuộc độc thoại tự vấn bản thân của Trương Ba:

Hồn Trương Ba (Soi gương) “- *Không! Không phải tôi! (Nhìn kỹ lại quát to) – Không phải! (vứt gương, hoảng hốt) – Không phải tôi! (như muốn tìm kiếm)... Cái mặt của tôi đâu rồi? Chân tay của tôi đâu rồi? Tôi là Trương Ba cơ mà! Người này không phải tôi! (Sau một lát) – Nhưng... nhưng mình đang là mình đây... Rõ ràng mình đang là mình đây, có là ai khác đâu! (ôm mặt) Ai làm mất mũi, người ngom tôi thành ra thế này?*” [6, tr.354-355]. Sống trong thân xác anh hàng thịt, hồn Trương Ba buộc phải lựa chọn, dung hòa trong mối quan hệ với gia đình và bạn bè: Gia đình anh hàng thịt có người vợ và bạn bè cùng nghề lái

lợn và gia đình của hôn Trương Ba với người vợ, con trai, cháu gái và người bạn cò Trương Hoạt,... Trong thân xác anh hàng thịt, hôn Trương Ba buộc phải lựa chọn “hai vai”, vừa giữ được hồn cốt của Trương Ba, vừa là vai trò người chồng của hai người phụ nữ: Một thân xác của anh hàng thịt với người vợ “giữ chồng” khi “vừa mới sống lại nhờ vợ con sao”. Khi về bên người vợ của mình, trong thân xác anh hàng thịt, hôn Trương Ba với khát khao được sống “may quá, mình lại được sống. Lại được đi lại, làm lụng, trông thấy mặt trời, được ăn những trái cây trong vườn, ngửi mùi hoa ngâu hoa lý trước thềm, uống nước chè tươi bà nấu,... lại được bên bà, như thấy bà,... Sống, thật là kỳ thú!” [6, tr.363]. Sự hấp dẫn, háo hức và kỳ thú “vì được sống” trong thân xác của anh hàng thịt mới ngoài ba mươi, ông khôi hảnh “chúng đau lưng với bệnh hên xuyên, ngày ăn 8,9 bát cơm”, “mắt tinh, tóc đen nhánh”. Tuy vậy, ngay cả khi vui mừng háo hức được sống, hôn Trương Ba vẫn chưa thể hòa hợp với thân xác “Đã gần một tháng, tôi là tôi mà cứ như không phải là tôi” [6, tr.364]. Trong thân xác anh hàng thịt, hôn Trương Ba “mắc kẹt” trong vai trò chồng của hai người vợ: vợ anh hàng thịt và vợ mình. Mâu thuẫn diễn ra buộc hôn Trương Ba phải lựa chọn: khi ở bên vợ, lúc phải chạy sang nhà vợ anh hàng thịt đỡ đàn công việc. Việc “mượn thân xác anh hàng thịt” là “để sống, để được sống” hôn Trương Ba cũng buộc phải lựa chọn khi không còn là mình, không được sống đúng với bản thân mong muốn. Trong cuộc đối thoại với người con trai về việc mượn thân xác anh hàng thịt để buôn bán “vét túi được cả những thằng keo kiệt nhất” để “giành giật lấy được một chỗ sống tươm tất trong cõi đời này, bất cứ việc gì người ta cũng làm được” là nỗi đau khổ, là sự khiên cưỡng bất lực mà ông không hề mong muốn, thậm chí là nỗi giận...

Xung đột trong sự lựa chọn giữa sự sống và cái chết diễn ra ngay trong chính cuộc sống gia đình mà ông đang sống. Trong tư tưởng của anh con trai, hôn Trương Ba không thể sống đúng như ông trước kia hiền lành, chất phác. Bởi lẽ không có gì thuộc về ông nữa, ngay cả “cái thân thầy mang cũng không phải của thầy, chẳng qua thầy núp nhờ vào đó thôi... so với việc ấy, việc gian lận lừa đảo một vài món hàng của tôi ngoài chợ, nào có nghĩa lý gì”; “Một khi đã mưu cầu được sống với bất cứ giá nào thì cũng chẳng nên chê việc này thom, việc kia hôi” [6, tr.327]. Hôn Trương Ba trong thân xác anh hàng thịt tìm đến tiếng nói của sự hòa hợp, tuy nhiên, nó phát sinh mâu thuẫn trong chính nội tại những suy nghĩ mong muốn của phần hồn và phần xác. Phần hồn muốn được sống, sống bằng mọi giá trên thân xác người khác nhưng lại muốn mình nhỏ nhẹ, thanh cao được mọi người yêu quý như trước kia. Nhưng ngược lại, phần xác với bản thể vốn có không có khả năng chịu sự điều hướng của phần hồn. Thân xác vạm vỡ, thô kệch, ăn lăm, uống rượu, quát to... không bị kìm chế bởi phần hồn trong thân xác đó. Sự xung đột, mâu thuẫn lớn không thể hòa hợp giữa thân xác và tâm hồn, giữa sự sống và cái chết. Điều mà Lưu Quang Vũ muốn nhắc đến chính là sự xung đột này nó làm chết mòn một phần hồn nhân tính trong thân xác đã chết; và thân xác đã chết sống lại trong phần hồn của người khác. Do vậy, mâu thuẫn được đẩy lên đỉnh điểm khi mong muốn “để được sống bằng mọi giá” của hôn Trương Ba đi đến sự dẫn vật “sống nhiều với trẻ lâu mà làm gì”, “khi phải mang thân xác người khác?”. Hôn Trương Ba “không muốn sống như thế này mãi”, “chán chỗ ở, chán thân thể kèn càng, thô lỗ”, “muốn tách ra khỏi xác này”. Lưu Quang Vũ đã ký thác nhiều tâm tư trong đoạn đối thoại giữa hôn Trương Ba và xác anh hàng thịt khi mâu thuẫn, xung đột trở nên kịch tính, đỉnh điểm. Cuộc đối thoại đó là những tiếng nói tự bạch, là sự thách thức, là sự không thể dung hòa, hòa hợp, chới vờ giữa thể xác và tâm hồn, giữa sự thanh cao và sự thô kệch, giữa sự lý trí và tình cảm, giữa sự tự do và bó buộc; giữa sự sống và cái chết. Một tâm hồn cao khiết bị lấn át bởi sức mạnh của thân xác và mong muốn được sống của hôn Trương Ba và anh hàng thịt. Sự dung tục, thói xấu, nhu cầu thấp hèn ẩn náu trong thân xác

anh hàng thịt được phơi bày trong cuộc trò chuyện đối thoại với hồn Trương Ba. Sự thỏa thuận, giao ước sống cuộc sống của người khác để tồn tại, để sống đòi hỏi cần có sự lựa chọn. Hồn Trương Ba có thể sống trong thân xác anh hàng thịt và tiếp tục cuộc sống như đang vốn có. Hoặc có thể lựa chọn một cuộc sống khác, cuộc sống được là chính mình. Việc hồn Trương Ba trả lại thân xác cho anh hàng thịt, từ chối được sống, nhường sự sống cho cụ Ty “tôi không nhập vào hình thù ai nữa! Tôi đã chết rồi hãy để tôi chết hẳn” là sự lựa chọn sinh - tử. Sự lựa chọn đó đã cho hồn Trương Ba trở nên tự do “thanh thản, trong sáng như xưa...”.

Việc không thể hòa hợp giữa phần hồn với thân xác anh hàng thịt trong văn bản kịch của Lưu Quang Vũ cũng cho thấy phần nào mâu thuẫn giữa các tầng lớp trong xã hội. Đó là sự phân tầng giữa các tuyến nhân vật trong văn bản kịch: *Đế Thích - Hồn Trương Ba - Anh hàng thịt*. Sự chênh lệch ở vị trí xã hội và vai trò của từng lực lượng đã cho thấy sự xung đột không thể giải quyết. Với vị trí của Đế Thích - lực lượng quyền lực có phân chuyên quyền “độc đoán” khi tự quyết mọi việc để “sửa sai” cho việc làm và quyết định của mình. Hồn Trương Ba chất phác, đơn giản, thanh tao. Anh hàng thịt, to khỏe, thô kệch, buôn bán mách khéo. Việc khó tìm được điểm chung dẫn đến việc không thể hòa hợp giữa phần hồn Trương Ba và xác anh hàng thịt cho dù có bị gò ép, miễn cưỡng. Đó phải chăng cũng chính là sự chênh lệch phân tầng trong xã hội khi mà địa vị xã hội, vai trò xã hội khác nhau dẫn đến quan điểm sống, lựa chọn khác nhau của mỗi cá nhân trong xã hội.

2.1.2. Xung đột gia đình và xã hội, cá nhân và tập thể

Văn bản kịch gợi dẫn nhiều cảnh huống li kỳ từ việc mượn thân xác của anh hàng thịt đến việc từ chối sự sống, nhường sự sống cho cụ Ty khiến cho các cảnh huống kịch trở nên hấp dẫn hơn bao giờ hết. Lưu Quang Vũ đã mượn tích truyện dân gian để tạo dựng văn bản kịch mang nhiều xung đột, mâu thuẫn hấp dẫn người đọc, người xem, thể hiện qua các mâu thuẫn cá nhân, gia đình và những áp lực từ xã hội. Trong sự lựa chọn đó, điều khiến cho hồn Trương Ba cảm giác bị dẫn dắt, thậm chí sợ hãi chính mình khi rơi vào những cảnh huống, những xung đột buộc phải đặt ra lựa chọn. Hoặc là mãi sống với thân xác anh hàng thịt, với những ràng buộc về cuộc sống gia đình với những thói hư tật xấu với những mặc cảm với vợ con, người thân; hoặc là từ bỏ thân xác này, chấp nhận chết để được là chính mình, được yêu thương, được tôn trọng, thanh thản. Các cảnh huống được xây dựng từ những xung đột trong văn bản kịch được đẩy lên cao trào khi các tuyến xung đột, mâu thuẫn liên tiếp được tạo dựng. Tác giả đã khéo léo khi phản ánh những xung đột này thông qua tình huống “hồn” và “xác” của Trương Ba - người làm vườn hiền lành “sống trong thân xác” anh hàng thịt thô kệch, bạo lực.

Xung đột từ góc độ với gia đình: Hồn Trương Ba nhập vào xác anh hàng thịt, mâu thuẫn nảy sinh khi vợ, con trai, con dâu, cháu gái... không chấp nhận sự thay đổi của Trương Ba. Hồn Trương Ba rơi vào sự bế tắc, cô đơn, lạc lõng, xa cách trong mối quan hệ với gia đình. Hồn Trương Ba nhận ra rằng “sống thế này còn khổ hơn là cái chết. Mà không phải chỉ một mình tôi khổ! Vì người thân của tôi sẽ còn khổ vì tôi! Còn lấy lý lẽ gì khuyên thẳng con tôi đi vào con đường ngay thẳng được”. Vì lẽ, sống trong thân xác anh hàng thịt, hồn Trương Ba “làm khổ người vợ anh hàng thịt” khi hằng ngày nhìn thấy hình hài con người anh hàng thịt nhưng cô lại cô đơn, lẻ bóng. Xung đột đẩy lên cao khi mối quan hệ với các thành viên trong gia đình bị đổ vỡ. Trước sự thay đổi của Trương Ba, các thành viên trong gia đình như vợ, con dâu, cháu gái cảm thấy thất vọng và bế tắc, ngơ vác, hoài nghi. Họ không tìm được tiếng nói đồng cảm, thấu hiểu, kính trọng với sự thay đổi của Trương Ba - người chồng, người cha, người ông mà họ đã yêu thương. Vợ Trương Ba có chồng

sống bên cạnh, nhưng tính cách thay đổi cục cằn, thô lỗ của ông khiến người vợ nhận ra “là ông nhưng không phải là ông” con người hiền lành, chất phác, nhẹ nhàng. Với người cái Gái - cháu nội, hôn Trương Ba trong thân xác anh hàng thịt là người “má béo phì, lông mày rậm như chổi sể, trông dữ dằn” khác hẳn với vẻ ngoài “người gầy gầy, tóc bạc, trán nhăn, mắt sáng, hiền lành”. Với anh con trai, trong thân xác anh hàng thịt, hôn Trương Ba không còn vẻ điềm đạm, nhẹ nhàng mà là tiếng quát “như sấm” là con thịnh nộ với “cái tát” để dạy dỗ con trai mà trước nay ông chưa bao giờ đánh con,... Sự ăn năn, dằn vặt của hôn Trương Ba thể hiện rõ sự xung đột trong khát vọng cá nhân với trách nhiệm đối với gia đình, xã hội. Từ góc độ khát vọng cá nhân là được sống, “sống bằng mọi giá” nhưng trong hình hài anh hàng thịt, hôn Trương Ba phải đối mặt với sự phản đối và xa lánh của gia đình (vợ, con, cháu), người bạn cờ Trương Hoạt thân thiết. Văn bản kịch gợi dẫn ra nhiều cảnh huống, mâu thuẫn trong chính phần hôn Trương Ba khi vừa muốn làm tròn trách nhiệm với gia đình với người vợ của mình nhưng cũng vừa muốn an ủi người vợ của anh hàng thịt (mất chồng, sống cô đơn, lẻ bóng). Nhưng sâu thẳm trong ý nghĩa của cuộc sống, trách nhiệm với gia đình đã khiến cho hôn Trương Ba “tinh ngộ” lựa chọn cho chính mình. Hôn Trương Ba muốn dạy dỗ người con trai sống đúng đắn, muốn có lại tình yêu thương của người vợ và các con, cháu. Hôn Trương Ba mong muốn được tôn trọng, muốn được sống đúng là mình mà không cần phải mượn thân xác của bất kỳ ai.

Ở góc độ xung đột xã hội, các tình huống kịch diễn ra liên tục, các cao trào đẩy lên khi mâu thuẫn diễn ra ngày một căng thẳng hơn giữa cá nhân và xã hội. Trương Ba từ một người làm vườn hiền lành chất phác, bình dị và đạo đức đã phải đối diện với những áp lực từ xã hội khi sống trong thân xác anh hàng thịt thô lỗ, cục cằn. Trương Ba phải đối mặt với những xung đột xã hội để làm cách nào sống đúng với quy chuẩn đạo đức, giá trị của xã hội trong sự khác biệt về lối sống, vị thế xã hội. Vì lẽ đó, Trương Ba có lúc “mắc kẹt” giữa mong muốn được sống là chính mình và những giá trị, quy chuẩn đạo đức xã hội qua hình hài bên ngoài (anh hàng thịt) và tâm hồn bên trong (hôn Trương Ba). Đây có thể coi là xung đột phổ quát giữa phần “xác” và phần “hồn”; giữa sự sống và cái chết; giữa vẻ bề ngoài và tâm hồn, giữa khát vọng sống của cá nhân với những giới hạn về quy chuẩn do xã hội quy định. Như vậy, hôn Trương Ba phải đấu tranh để giữ gìn giá trị cá nhân của mình trong việc đối mặt với áp lực từ gia đình và xã hội. Đây có thể coi là một phần xung đột giữa cái tôi cá nhân và cái Ta tập thể. Một hôn Trương Ba từ chỗ sợ chết, mong muốn được sống bằng mọi giá, đến việc từ chối được sống trong thân xác người khác để nhường sự sống cho người khác, để trở về đúng là chính mình, thanh thản, bình yên. “So với lẽ sống của cuộc đời, mọi thứ của cải là vô nghĩa lý hết. Chỉ có lòng thầy u yêu thương các con, lòng các con yêu thương nhau là đáng kể,...” [6, tr.435]. Lựa chọn gia đình, lựa chọn tình yêu thương gia đình để sống thanh thản là lựa chọn cuối cùng trong việc giải quyết xung đột, mâu thuẫn trong vở kịch. Với cách khắc họa tính tế và sắc sảo, Lưu Quang Vũ thông qua văn bản kịch *Hôn Trương Ba, da hàng thịt* cho thấy tính triết lý sâu sắc về xung đột giữa cá nhân, gia đình, xã hội. Đó là sự lựa chọn cái tôi cá nhân, hy sinh cái tôi cá nhân để vì lợi ích tập thể, thể hiện trách nhiệm với gia đình và xã hội. Đây có thể coi là tác phẩm kịch điển hình của Lưu Quang Vũ trong việc phản ánh hiện thực cuộc sống và khám phá chiều sâu tâm lý phức tạp của con người trong xã hội.

2.3. Giá trị sống và những phương thức lựa chọn

2.3.1. Giá trị nhân văn và tình yêu thương

Dưới góc nhìn xã hội học văn hóa, giá trị và niềm tin là tiêu chuẩn lựa chọn rất quan trọng. Trong văn bản kịch *Hôn Trương Ba, da hàng thịt* của Lưu Quang Vũ luôn đề cao

tình yêu thương và giá trị nhân văn. Các nhân vật thường đưa ra những quyết định dựa trên tình yêu, trách nhiệm và lòng nhân văn, nhân ái. Nhân vật hồn Trương Ba thể hiện rõ tình yêu, lòng chung thủy với người vợ của mình. Ngay cả khi sống trong hình hài thô kệch, dung tục của anh hàng thịt trước người vợ trẻ “phây phây”, cô đơn, chăm sóc, nhưng hồn Trương Ba không “vượt quá giới hạn”. Đối với con dâu, con trai, cháu nội, hồn Trương Ba mong muốn giữ gìn những hình ảnh đẹp đối với gia đình, mong muốn được dạy dỗ con trai những điều tốt đẹp vì thế mà nhân vật Trương Ba lựa chọn cái chết/từ bỏ sự sống để giữ gìn danh dự, hình ảnh người chồng, người cha tốt trong gia đình. Nhân vật Hồn Trương Ba từ bỏ sự sống trên thân xác người khác để nhường sự sống cho cu Ty; từ bỏ những ham muốn dung tục cuộc sống trên thân xác anh hàng thịt để người vợ anh hàng thịt thôi nuôi hi vọng, bớt khổ đau. Rõ ràng, đó là một sự lựa chọn đầy tính nhân văn và tràn ngập tình yêu thương của nhân vật hồn Trương Ba.

2.3.2. Sự chính trực và lòng trung thực

Lựa chọn sự trung thực, chính trực là chủ đề quan trọng trong nhiều vở kịch của Lưu Quang Vũ giai đoạn này. Trong các vở kịch của ông, các nhân vật thường phải đấu tranh mạnh mẽ, phải đối mặt với nhiều tình huống phức tạp để lựa chọn lẽ sống cho riêng mình. Trong văn bản kịch *Hồn Trương Ba, da hàng thịt* nhân vật Trương Ba đã phải lựa chọn giữa sự giả tạo và sự trung thực, giữa sự sống và cái chết, giữa lợi ích cá nhân với sự chính trực của bản thân mình. Trong các cuộc đối thoại giữa các nhân vật, hành động kịch, lời thoại thể hiện rõ tính cách, tính chủ hướng của các nhân vật qua các cảnh huống kịch. Trong thân xác anh hàng thịt, hồn Trương Ba được sống với việc ăn ngon, ngủ ngon, nói to, làm khỏe, và có thêm cả tuổi trẻ. Tuy vậy, cuộc sống “giả tạo” trên thân xác của người khác khiến cho có lúc nhân vật cảm thấy “sống không bằng chết” khi tính cách thay đổi, tình yêu thương thay đổi đối với gia đình. Hồn Trương Ba bị Lý Trường cười cợt, khinh thường; anh con trai coi việc “để sống bằng mọi giá” trên thân xác người khác thì có khác gì với việc “lừa lọc” người khác. Cháu nội từ chối nhận ông, bạn cờ Trường Hoạt xa lánh, hồn Trương Ba buộc phải làm những điều mà thân xác anh hàng thịt “sai khiến”. Vì thế, để giữ gìn danh dự, sự trung thực, được sống là chính mình, hồn Trương Ba buộc phải lựa chọn, đấu tranh, thậm chí phải đánh đổi cả sự sống của mình, không còn tồn tại trong cuộc sống này. Sự tồn tại của con người không phải là vấn đề nằm ở thân xác mà nó nằm ở phần hồn cốt, trong trí nhớ, trong tình yêu thương của người thân, như cách mà hồn Trương Ba tồn tại. Kết thúc vở kịch là không gian trong trẻo của vườn hoa lá thân thuộc, hồn Trương Ba thanh thản, nhẹ nhàng: “... Không phải mượn thân ai cả, tôi vẫn ở đây, trong vườn cây nhà ta, trong những điều tốt lành của cuộc đời, trong mỗi cái trái cây cái Gái nâng niu...” [1, tr.438]. Đó cũng chính là thông điệp mà Lưu Quang Vũ muốn gửi gắm trân trọng đề cao giá trị chính trực và lòng trung thực. Hồn Trương Ba đã không thể sống một cuộc đời giả dối trong thân xác của người khác. Từ bỏ thân xác anh hàng thịt, để bảo toàn danh dự chính mình, trung thực với bản thân, các giá trị cuộc sống được giữ gìn... đó là minh chứng quan trọng cho việc đề cao giá trị chính trực trong vở kịch.

2.3.3. Giá trị của tự do và khát vọng cá nhân

Sự ràng buộc trong hình hài thân xác người bán thịt đã khiến cho hồn Trương Ba không còn là chính mình. Hồn Trương Ba phải sống trên thân xác người khác, phụ thuộc sự sống vào thân xác người khác, khiến cho ông không sống đúng với bản chất và con người thật của mình. Do đó, việc nhận thức và đấu tranh thoát khỏi thân xác người bán thịt là thể hiện cho khát vọng tự do, tôn trọng bản ngã, tôn trọng cá tính, bản chất con người riêng. Trong các cuộc đối thoại của hồn Trương Ba với Đê Thích, với vợ, con, thậm chí đối thoại

với chính thân xác anh hàng thịt cho thấy một sự không thỏa hiệp trước cái xấu, cái dung tục, cái giả tạo của cuộc sống. Để có cuộc sống tự do, được là chính mình, sự đánh đổi không hề giản đơn thậm chí là cả bằng sự sống của chính mình, hồn Trương Ba đã lựa chọn và đổi lại được sự tự do, được là chính mình, thoát khỏi những ràng buộc, điều hướng không như ý của thân xác. Đó cũng chính là giá trị sống, quyền được sống, quyền được lựa chọn cách sống mà thông điệp Lưu Quang Vũ muốn chuyển tải trong văn bản kịch.

2.3.4. Giá trị đạo đức và triết lý nhân sinh sâu sắc

Hồn Trương Ba, da hàng thịt là vở kịch chứa đựng giá trị đạo đức và triết lý nhân sinh sâu sắc. Xoay quanh câu chuyện về Trương Ba có tâm hồn hiền lành, trong sáng nhưng phải sống trong thân xác anh hàng thịt thô kệch, dung tục. Các tình huống của vở kịch khơi tạo các mâu thuẫn, xung đột giữa thể xác và linh hồn, giữa giá trị tinh thần tốt đẹp với những ham muốn vật chất tầm thường. Vì thế, điều đó đặt ra về sự hòa hợp giữa thể xác và linh hồn là điều vô cùng quan trọng. Trong xã hội hiện đại, việc lựa chọn hài hòa, cân bằng giữa giá trị tinh thần và giá trị vật chất; xây dựng và phát triển văn hóa con người Việt Nam một cách toàn diện Đức - Trí - Thể - Mỹ là vấn đề cần quan tâm, thực hiện một cách nghiêm túc.

2.3.5. Định kiến xã hội

Trong vở kịch, Trương Ba trong thân xác anh hàng thịt chịu sự ghê lạnh, xa lánh của người thân và bạn bè. Định kiến xã hội đã khiến cho anh hàng thịt chịu sự “thiệt thòi” khi bị nhìn nhận là kẻ thô tục, nhiều tật xấu. Hồn Trương Ba dù có thanh cao, trong sạch đến mấy nhưng khi mang hình hài của anh hàng thịt cũng bị coi khinh, xa lánh. Điều này cho thấy vấn đề phân biệt giai cấp, và những định kiến xã hội khiến cho việc nhìn nhận con người bị thiên lệch. Người ta dễ dàng đánh giá bản chất con người qua vẻ bề ngoài và từ địa vị xã hội. Đó là sự bất công và cần có sự đánh giá nhìn nhận đúng đắn trong xã hội hiện đại ngày nay.

3. KẾT LUẬN

Hồn Trương Ba, da hàng thịt của Lưu Quang Vũ là vở kịch xuất sắc của sân khấu kịch Việt Nam hiện đại, thu hút sự chú ý quan tâm của công chúng nghệ thuật. Vở kịch được dàn dựng và công diễn trên nhiều sân khấu kịch, tạo tiếng vang lớn với nhiều giải thưởng. Dưới góc nhìn xã hội học văn hóa, *Hồn Trương Ba, da hàng thịt* của Lưu Quang Vũ là tác phẩm chứa đựng tính nhân văn sâu sắc và giàu tính triết lý. Qua câu chuyện của Trương Ba trong thân xác anh hàng thịt, tác giả đã khéo léo phơi bày hiện thực xã hội với những xung đột xã hội với nhiều chiều cạnh khác nhau. Đó là xung đột giữa sự sống và cái chết, giữa thể xác và linh hồn, giữa cá nhân với tập thể, gia đình và xã hội,... để nhận thức và lựa chọn những giá trị sống cho riêng mình. Vở kịch cũng chuyển tải nhiều thông điệp ý nghĩa về giá trị tình yêu thương, giá trị nhân văn, sự chính trực, trung thực, sự tự do và khát vọng cá nhân. Đó chính là các giá trị sống quan trọng mà con người luôn hướng đến, biết trân trọng sự sống, trân trọng những giá trị quý báu trong cuộc sống.

Trong giới hạn bài viết này, chúng tôi mới chỉ tiếp cận nghiên cứu trường hợp cụ thể với xung đột xã hội và sự lựa chọn giá trị sống trong tác phẩm kịch từ góc độ xã hội học văn hóa. Ở một góc độ nghiên cứu chuyên sâu, các vấn đề khác thuộc về xã hội học văn hóa như tiêu chuẩn, giá trị, niềm tin... sẽ có nghiên cứu toàn diện, bao quát hơn nữa trong nhiều thể loại văn học, nghệ thuật khác nhau. Do đó, một số các phương diện khác trong nghiên cứu ứng dụng thực tiễn của xã hội học văn hóa còn để ngỏ, chúng tôi mong rằng: cơ hội tiếp cận nghiên cứu ứng dụng, diễn giải nhiều thể loại, các nghiên cứu chuyên biệt này

sẽ được tiếp tục quan tâm, triển khai trong tương lai. Vì vậy, nghiên cứu xã hội học văn hóa qua tác phẩm kịch *Hòn Truong Ba, da hàng thit* của nhà viết kịch Lưu Quang Vũ mới chỉ chạm tới một góc nhỏ trong kho tàng hơn 50 tác phẩm kịch của Lưu Quang Vũ. Vị trí, vai trò của Lưu Quang Vũ trong nền kịch nghệ Việt Nam dưới góc nhìn văn hóa cần được nhìn nhận, đánh giá đa chiều, rộng mở hơn nữa trong hướng nghiên cứu liên ngành tiếp theo.

Nghiên cứu tác phẩm văn học từ góc độ xã hội học văn hóa là sự cần thiết, hữu ích trong định hướng nghiên cứu liên - đa ngành ở Việt Nam hiện nay.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Đoàn Văn Chúc (1997), *Xã hội học Văn hóa*, Nxb Văn hóa - Thông tin, Hà Nội.
2. G. Endruweit và G. Trommsdorff (2002), *Từ điển xã hội học*, Nxb Thế giới, Hà Nội.
3. Mai Văn Hai (Chủ biên), (2005), *Xã hội học văn hóa*, Nxb Đại học Quốc gia Hà Nội
4. Tất Thắng (2009), *Lý luận kịch*, Nxb Sân khấu, Hà Nội.
5. Tác phẩm được Giải thưởng Hồ Chí Minh (2003), *Lưu Quang Vũ: Tôi và chúng ta, Lời thề thứ chín, Hòn Truong Ba - da hàng thit*, Nxb Sân khấu, Hà Nội.
6. Phan Trọng Thuồng (1996), *Giao lưu văn học và sân khấu (Tiểu luận - Nghiên cứu - Phê bình)*, Nxb Văn học, Hà Nội.
7. Lê Minh Tiến (2020), Xung đột xã hội - Đặc điểm và chức năng (Social Conflict: Characteristics and Functions), Đại học Mở - thành phố Hồ Chí Minh, *Tạp chí khoa học xã hội*, số 8 (264).

SOCIAL CONFLICTS AND THE CHOICE OF LIFE VALUES IN THE PLAYS OF LU QUANG VU FROM SOCIOCULTURAL PERSPECTIVE

(A case study of the Play “Hon Truong Ba, da hang thit”)

Abstract: From a cultural sociological perspective, social conflict refers to the tensions and contradictions that emerge when individuals or groups encounter differences in opinions, values, beliefs, and cultural practices. The shifts in life values often force people and groups to navigate between traditional and new ideals, personal desires and societal responsibilities, as well as ethical considerations and self-interest. This paper applies Social Conflict Theory from sociology to explore these conflicts, providing a deeper insight into how culture and society shape human behavior and value-driven decisions. Through the lens of cultural sociology, Luu Quang Vu's famous play *Hon Truong Ba, da hang thit* portrays both personal struggles and larger societal conflicts, highlighting the transformations in social structures, values, and beliefs within Vietnamese culture during the *Doi Moi* (Renovation) period.

Keywords: Social conflict, cultural values, Luu Quang Vu's plays, cultural sociology, *Hon Truong Ba, da hang thit*.